

Да пытання аб ролі «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» ў фарміраванні новай сацыяльнай гісторыі Ангельскай рэвалюцыі

М.В. КІРЧАНАЎ

Аўтар аналізуе гісторыю «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі». Мяркуецца, што Група стала важным этапам у інтэлектуальнай і гістарыяграфічнай гісторыі Англіі. Унутраныя і знешнія фактары, уключаючы англійскую гістарыяграфічную спадчыну і еўрапейскія кантынентальныя ўплывы, сталі культурнымі і інтэлектуальнымі стымуламі для ўзнікнення левых трэндаў у ангельскай гістарыяграфіі. Аўтар мяркуе, што Група была рэвізіянісцкай супольнасцю, якая прапаноўвала фактычна мадэрнісцкія падыходы. Група, як мяркуе аўтар, прыняла актыўны ўдзел у трансфармацыі гісторыі як навукі, актуалізавала яе сацыяльныя і эканамічныя вымярэнні. Гісторыкі Групы вызначалі сябе як марксістаў, але фактычна яны былі актыўныя ў спробах замяніць пазітывісцкі дыскурс спробамі ўяўлення мінулага. Мяркуецца, што ідэі групы маюць прынцыпова важнае значэнне для вывучэння гісторыі Ангельскай рэвалюцыі і працэсаў мадэрнізацыі, у тым ліку сацыяльных і эканамічных трансфармацый і змяненняў.

Ключавыя словы: гістарыяграфія, супольнасць гісторыкаў, «Група гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі», сацыяльная гісторыя, метадалогія, рэвізіянізм, мадэрнізм, канструктывізм, інтэлектуальная гісторыя.

The author analyzes the history of the «Group of Historians of the Communist Party of Great Britain». It is assumed that the Group became an important stage in the intellectual and historiographic history of England. Internal and external factors, including the English historiographic heritage and European continental influences, became cultural and intellectual stimuli for the emergence of left trends in English historiography. The author believes that the Group was a revisionist community that proposed modernist and constructivist approaches. The group, as the author believes, took an active part in the transformation of history as a science, actualizing its social and economic dimensions. From a formal viewpoint, the historians of the group defined themselves as Marxists, but in fact they attempted to replace the positivistic discourse with the invention and imagination of the past as the main languages of historical science. It is assumed that the ideas of the Group have fundamental importance for the further studies of the history of the English Revolution and the processes of modernization, including social and economic transformations and changes.

Keywords: historiography, community of historians, «Group of historians of the Communist Party of Great Britain», social history, methodology, revisionism, modernism, constructivism, intellectual history.

Фармулёўка праблемы. 20 стагоддзе – важны этап у развіцці сучаснай брытанскай гістарыяграфіі. Ангельскія гісторыкі аддавалі перавагу спробам вылучаць сябе з еўрапейскага гістарыяграфічнага канона, але агульнагістарыяграфічныя, метадалагічныя і тэарэтычныя ўплывы адбіліся на асноўных тэндэнцыях развіцця ангельскай гістарыяграфіі. У гэтай сітуацыі наўрад ці ўяўляецца магчымым пісаць аб прамым і непасрэдным уплыве, напрыклад, еўрапейскай кантынентальнай мікрагісторыі, гістарычнай антрапалогіі або гісторыі ментальнасці на развіццё ангельскай гістарыяграфіі.

Аўтар мяркуе, што больш карэктным будзе канстатаваць факт развіцця ангельскіх нацыянальных школ у сучаснай гістарыяграфіі, якія былі звязаны з еўрапейскімі гістарыяграфічнымі тэндэнцыямі, але генетычна сталі працягам развіцця ангельскай гістарыяграфіі 19 стагоддзя. Аналізуючы ўклад ангельскіх гісторыкаў у развіццё гістарычнай навукі, верагодна, варта згадаць дзве тэндэнцыі, якія сталі прыкметнымі інтэлектуальнымі і культурнымі з'явамі ў гістарыяграфіі. Гаворка ідзе пра «сацыяльную гісторыю» і «народную гісторыю», якія фактычна сталі спробамі ангельскай інтэлектуальнай супольнасці даць свой адказ на тэму выклікі, з якімі сутыкнулася пазітывісцкая гістарыяграфія ў другой палове 20 стагоддзя.

Мэта. Мэтай аўтара з'яўляецца аналіз ролі і ўплыву Групы гісторыкаў Камуністычнай Партыі Вялікабрытаніі як акадэмічнага і інтэлектуальнага аб'яднання на развіццё ангельскай гістарыяграфіі ў кантэкстах вывучэння сацыяльнай і культуральнай (культурнай) гісторыі у рамках акадэмічных даследаванняў гісторыі ангельскай рэвалюцыі і яе ролі ў палітычнай мадэрнізацыі і трансфармацыі ангельскай ідэнтычнасці.

Ангельская рэвалюцыя ў гістарыяграфіі: ад пазітывізму да мадэрнізму. Што ўяўляла з сябе ангельская гістарыяграфія да сярэдзіны 20 стагоддзя? Генетычна яна была звязана з раннімі гістарыяграфічнымі школамі, але асноўнай і адзінай мовай гісторыі быў пазітывізм, але ён да 1940-х гг. запаў у стан глыбокага метадалагічнага крызісу: гісторыкі-пазітывісты не маглі даць адэкватныя адказы і нармальныя тлумачэнні тым сістэмным выклікам, з якімі сутыкнуўся Захад у 1920–1940-я гг. Чыста падзейныя версіі апісання і напісання гісторыі былі, вядома, цікавыя і інфарматыўныя, але яны не маглі растлумачыць ні першую, ні другую сусветныя вайны, ні генезіс, ні развіццё левых і правых недэмакратычных рэжымаў.

Таму да сярэдзіны 1940-х гг. пазітывісцкая мадэль гістарычнага ўяўлення аказваецца ў крызісным стане, што стымулюе культурныя і інтэлектуальныя пошукі ангельскіх гісторыкаў, якія апынуліся надзвычай успрымальнымі да новых тэарэтычных і метадалагічных павеваў і тэндэнцый. Адказам прадстаўнікоў англійскай гістарычнай супольнасці, якія прытрымліваліся прынцыпаў радыкальнай эпістэمالогіі, стала «Група гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» ці «Communist Party Historians Group» [1], якая стала папулярызатарам радыкальнай эпістэمالогіі, заснаванай на мадэрнісцкіх і канструктывісцкіх тактыках і стратэгіях разумення мінулага.

«Група гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі»: фармальныя арыентацыі. З фармальнага пункту гледжання «Група гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» (далей: Група), у склад якой уваходзілі ангельскія гісторыкі левых поглядаў і перакананняў, была структурнай часткай Камуністычнай партыі [2]. Прыналежнасць да партыі, верагодна, стала тым фактарам, які абумовіў мэты Групы, якія складаліся ў вывучэнні гісторыі рэвалюцыі і ўжыванні марксісцкіх метадаў для аналізу мінулага. Група [3] практычна з самых першых крокаў свайго існавання заявіла пра сябе як пра аб'яднанне, удзельнікі якога выкарыстоўвалі радыкальную эпістэمالогію, не апісваючы гераічнае мінулае ў стылі рамантычнай і пазітывісцкай гістарыяграфіі, але рэканструючы сацыяльныя, палітычныя і эканамічныя факты і працэсы.

Некалькі ангельскіх гісторыкаў і інтэлектуалаў, уключаючы Морыса Добра (1900–1976) [4], [5], Крыстафера Хілла (1912–2003) [6], Родні Хілтана (1916–2002) [7], Эрыка Хобсбаўма (1917–2012) [8], [9], [10] і некаторых іншых уваходзілі ў склад Групы. З пункту гледжання гістарыяграфічнай спадчыны, Кр. Хілл і Эрык Хобсбаўм былі найбольш значнымі фігурамі Групы.

Група [11] узнікла ў другой палове 1940-х гг., дынамічна развіваючыся да 1956 г. Падзеі ў Венгрыі прымусілі некаторых левых ангельскіх інтэлектуалаў усумніцца ў універсальнасці і выключнай правільнасці камунізму. Важным этапам у гісторыі Групы стаў 1952 г., калі па яе ініцыятыве быў заснаваны часопіс «Past and Present» [12], [13], які стаў адным з найбольш значных, аўтарытэтных і ўплывовых перыядычных выданняў у сучаснай ангельскай гістарыяграфіі. Фармальна Група перастала існаваць у 1991 г., калі КП Вялікабрытаніі спыніла сваю дзейнасць.

Культурны, інтэлектуальны і гістарыяграфічны ўклад у вывучэнне Ангельскай рэвалюцыі. Нягледзячы на тое, што некаторыя ангельскія гісторыкі [14] спрабавалі задаваць пытанне аб адсутнасці марксісцкай традыцыі ў інтэлектуальнай гісторыі Англіі і самі адказвалі негатыўна з-за сваіх ідэалагічных і палітычных пераваг, левыя трэнды, тым не менш, сталі важнай з'явай у інтэлектуальнай гісторыі і гісторыі ідэй брытанскай гістарыяграфіі ў другой палове 20 стагоддзя.

Удзельнікі Групы былі актыўныя ў сваіх спробах знайсці новую мову для гісторыі як навукі. Адпрэчваючы пазітывізм і рамантызм, як архаічныя з'явы ў гістарыяграфіі, яны імкнуліся зблізіць гісторыю і эканоміку, мяркуючы і спадзеючыся, што выкарыстанне эканамічных метадаў будзе больш эфектыўным для тлумачэння фактаў і працэсаў сацыяльнай і эканамічнай гісторыі, у першую чаргу – Ангельскай рэвалюцыі. Кр. Хілл не быў адзіным прыхільнікам і тэарэтыкам сацыялізацыі англійскай гісторыі. У бліжнім напрамку працаваў і іншы левы гісторык Родні Хілтан [15], [16], [17], [18], [19], які аналізаваў гісторыю сярэднявечнага сялянства ў кантэкстах сацыяльнай гісторыі і інтэрпрэтаваў акты пратэсту як праявы класавай барацьбы, але найбольш значны ўклад у вывучэнне гісторыі Ангельскай рэвалюцыі з удзельнікаў групы унёс Крыстафэр Хілл.

Крыстафэр Хілл, які стаў адным з інтэлектуальных лідэраў ангельскай гістарыяграфіі другой паловы 20 стагоддзя [20], [21], вядомы сваімі працамі па гісторыі Ангельскай рэвалюцыі, якія не толькі былі для свайго часу рэвізіянісцкімі, але і фактычна сталі спробай прапанаваць новую акадэмічную мову для апісання/напісання гісторыі рэвалюцыі. Тэксты

Кр. Хілла мелі рэвізіянісцкую накіраванасць таму, што ён адмаўляўся ад рамантычнага або пазітывісцкага ўспрымання рэвалюцыі, аддаючы перавагу метадам мадэрнізму і канструктывізму для яе апісання – гісторыю рэвалюцыі ён канструяваў, уяўляў і вынаходзіў як працэс сацыяльных і эканамічных трансфармацый.

У гэтай інтэлектуальнай сітуацыі Кр. Хілл можа быць прызнаны як гісторык, які ўнёс уклад у генезіс новай сацыяльнай гісторыі, якая прапанавала новы погляд на сацыяльную гісторыю, адмовіўшыся ад прымітыўнага калекцыянавання фактаў і іх фармалізаванай класіфікацыі на карысць інтэрпрэтацыі працэсаў праз спробы канструкцыі ці наадварот дэканструкцыі, і таму гэтыя працэсы ўспрымаліся як гістарыяграфічныя канструкты і вынаходкі папярэдніх пакаленняў гісторыкаў. Кр. Хілл фактычна паспрабаваў дэканструяваць ранні наратыў пра рэвалюцыю як палітычны і рэлігійны канфлікт, уявіўшы яе як сацыяльны канфлікт і частку класавай барацьбы.

Тэксты ранняга Кр. Хілла былі вельмі ідэалагічныя і часам артадаксальныя – напрыклад, яго даследаванні аб Ангельскай рэвалюцыі, праведзеныя ім у 1940-я гг. [22], калі гісторык знаходзіўся пад уплывам уражанняў ад паездкі ў Савецкі Саюз і кантактаў са сваімі савецкімі калегамі (для чаго ён вывучыў рускую мову), сцвярджалі выснову, што рэвалюцыя інстытуцыяналізавала капіталізм як аснову ангельскай эканомікі. Гэтая выснова гісторыка мела рэвізіянісцкую накіраванасць і натхніла яго канфлікт з іншымі гісторыкамі, якія настойвалі, што капіталізм зацвердзіўся, як мінімум, за стагоддзе да рэвалюцыі. Кр. Хілл, у сваю чаргу, быў прыхільнікам канцэпцыі позняга зацвярджэння капіталізму ў ангельскай эканоміцы, мяркуючы, што больш раннія формы стасункаў не могуць быць вызначаны як класічныя капіталістычныя. Як інтэлектуал, які быў левым, Кр. Хілл пакутліва выбіраў паміж базісам і надбудовай – калі ў ранніх працах ён надаваў пераважна ўвагу базісу, то пачынаючы з сярэдзіны 1950-х гг. перайшоў да аналізу праблем надбудовы, мяркуючы, што сацыяльныя [23], культурныя [24], рэлігійныя [25] і інтэлектуальныя кантэксты [26] маюць большае значэнне для вывучэння гісторыі Ангельскай рэвалюцыі.

Пераглядаючы больш раннія пункты гледжання сваіх гістарыяграфічных папярэднікаў або апанентаў, Кр. Хілл прыйшоў да высновы, што культурныя, рэлігійныя [27] і інтэлектуальныя актыўнасці [28] рэвалюцыйных лідэраў або дзеячаў, якія жылі за некалькі дзесяцігоддзяў да рэвалюцыі, сталі шырокім фонам, інтэрпрэтацыі і рэінтэрпрэтацыі якога канструявалі розныя вобразы рэвалюцыі. Кр. Хілл як гісторык-рэвізіяніст канструктывісцкага кірунку быў актыўны і ў смелых інтэлектуальных эксперыментах – менавіта яму належаць нешматлікія ў ангельскай гістарыяграфіі тэксты, якія разглядаюць Ангельскую рэвалюцыю не толькі як буржуазную рэвалюцыю або рэлігійны праект, але і як няўдалую спробу дэмакратычнай рэвалюцыі [29].

Менавіта з радыкальнымі рэвалюцыйнымі тэнданцамі 17 стагоддзя Кр. Хілл звязваў генезіс ангельскай левай палітычнай і інтэлектуальнай традыцыі [30]. У цэлым, Кр. Хілл успрымаў рэвалюцыю як канструкт [31], а ў пазнейшых тэкстах, перагледзеўшы больш раннія канцэпцыі, прапанаваў апісваць рэвалюцыю як адначасова рэлігійны, палітычны, культурны і сацыяльны канструкт, які зацвердзіў і зрабіў легітымнымі ў Англіі каштоўнасці і прынцыпы нацыяналізму. У сваю чаргу іншыя прадстаўнікі Групы [32] аналізавалі сацыяльныя і культурныя адгалоскі рэвалюцыі ў ангельскай сацыяльнай гісторыі 18–19 стагоддзяў. Найбольш актыўным у вывучэнні наступстваў рэвалюцыі стаў Эрык Хобсбаўм [33], [34], [35], [36]. Ён не стаў аўтарам спецыяльных даследаванняў аб ангельскай рэвалюцыі, але іншыя яго тэксты былі сфакусаваныя на тых гістарычных, сацыяльных, палітычных, эканамічных, культурных і інтэлектуальных з’явах, працэсах і інстытутах, чыё з’яўленне было немагчыма без Ангельскай рэвалюцыі, стаўшы яе палітычнымі або сацыякультурнымі адгалоскамі. Калі Кр. Хілл імкнуўся сацыялагізаваць і эканамізаваць гісторыю рэвалюцыі, апісаўшы яе як канструкт, то заслуга Э. Хобсбаўма складалася ў генералізацыі гэтага падыходу і яго трансплантацыі на падзеі сусветнай гісторыі пасля рэвалюцыі.

Высновы. Падводзячы вынікі, варта памятаць пра ролю некалькіх фактараў.

«Група гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» стала важнай з’явай у інтэлектуальнай гісторыі, гісторыі ідэй, культуральнай гісторыі, і гісторыі ангельскай гістарыяграфіі 20 стагоддзя. Генезіс гэтага часткова фармальнага аб’яднання меў пераважна ангельскія вытокі, але гэта не выключае фактар еўрапейскіх кантынентальных культурных, інтэлектуальных, гістарыяграфічных і палітычных уплываў. Самым важным фактарам, які стымуляваў з’яўленне

гэтай групы, стаў поспех камунізму ў СССР, які прывёў да інстытуцыяналізацыі асаблівай, у значнай ступені ідэалагізаванай, версіі гістарычнага пазнання, якая, у адрозненне ад пазітывізму, аперавала якасна новым метадалагічным інструментарыем і дазваляла пісаць не толькі падзейную гісторыю, але і актуалізаваць сацыяльныя і эканамічныя фактары.

Іншым фактарам, які стымуляваў з'яўленне гэтай гістарыяграфічнай плыні, стала развіццё левых палітычных, культурных і інтэлектуальных трэндаў у Вялікабрытаніі. Трэцім фактарам, які, верагодна, у выпадку з англійскімі гісторыкамі быў дамінуючым і самым важным стаў крызіс традыцыйнай пазітывісцкай эпістэمالогіі гісторыі, заснаванай на гістарыяграфічнай спадчыне 19 стагоддзя. Інстытуцыяналізацыя «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» стала важнай з'явай у гісторыі ангельскай сучаснай гістарыяграфіі. Яе дзейнасць дазволіла якасна змяніць і абнавіць метады, якія гісторыкі выкарыстоўвалі пры фарміраванні наратываў. Тая версія гісторыі, якую пісалі гісторыкі гэтай групы, захоўвала сувязі з традыцыйнай версіяй гістарычнага ўяўлення, будучы пераважна гісторыяй гранд-наратываў, але ангельскія левыя гісторыкі змаглі вызваліць наратывы ад прыгнёту падзейнасці і путаў гераічнага міфа, натхніўшы яго сацыялізацыю і інтэграцыю з метадалогіяй эканамічнай гісторыі.

Дзейнасць «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» садзейнічала таму, што ангельская гістарыяграфія стала разнастайнай і гетэрагеннай, а яе метадалагічны і тэарэтычны ўзровень вырас у параўнанні з раннімі этапамі, калі амаль непадзельна дамінавала пазітывісцкая логіка ўспрымання мінулага і напісання/апісання гісторыі. Гістарычная роля «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» параўнальная з тымі эфектамі, якія мелі для развіцця еўрапейскіх кантынентальных гістарыяграфій з'яўленне «школы “Аналаў”» у Францыі або развіццё мікрагісторыі ў Італіі. Калі роля апошніх двух не выклікае сумненняў у фарміраванні новых падыходаў да ўспрымання гісторыі французскай рэвалюцыі або працэсу генезісу пераменаў і мадэрнізацыі, то ангельскія левыя гісторыкі сталі наватарамі, якія прапанавалі новую метадалагічную мову для апісання/напісання гісторыі ангельскай рэвалюцыі. Фармальна быўшы левымі, ангельскія «камуністычныя гісторыкі» не абмяжоўвалі сябе толькі і выключна левым палітычным канонам, імкнучыся пісаць сінтэтычныя і гетэрагенныя гісторыі ангельскай рэвалюцыі, які адначасова былі сацыяльнымі, культуральнымі, інтэлектуальнымі, рэлігійнымі макра- і мікрагісторыямі.

Марксізм «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» быў ангельскім еўрапейскім левым праектам, які знаходзіўся ў супярэчнасці з савецкай версіяй марксізму – менавіта гэтым, верагодна, варта тлумачыць тое, што некаторыя члены «Групы», з аднаго боку, адышлі ад Камуністычнай Партыі, якую ўспрымалі як занадта прасавецкую, а, з другога, тое, што іх тэксты на працягу доўгага часу былі ігнаруемы савецкай гістарыяграфіяй, чые прадстаўнікі фармальна мелі больш свабоды ў вывучэнні прых, чым ідэалагічна блізкіх і роднасных левых інтэлектуалаў.

Таму аўтар мяркуе, што гістарыяграфічныя спадчыны «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» мае патрэбу ў далейшым вывучэнні ў кантэкстах гісторыі ангельскай гістарыяграфіі, гісторыі левых ідэй і гісторыі рэвалюцыйных працэсаў як часткі радыкальнай палітычнай і сацыяльнай мадэрнізацыі, якая дазволіла перайсці ад традыцыйнай дынастычнай дзяржавы да дзяржавы-нацыі. Зварот да ідэйнай і інтэлектуальнай спадчыны «Групы гісторыкаў Камуністычнай партыі Вялікабрытаніі» можа стаць тым фактарам, які дазволіць пашырыць гарызонты інтэрпрэтацыі гэтага працэсу як у ангельскай, так і еўрапейскай перспектывах.

Літаратура

1. Himmelfarb, G. The new history and the old: critical essays and reappraisals / G. Himmelfarb. – Cambridge, Mass. : Belknap Press, 2004. – 288 p.
2. Hobsbawm, E. Interesting times: A twentieth-century life / E. Hobsbawm. – L. : Allen Lane, 2002. – 447 p.
3. Kaye, H. The British Marxist Historians: an introductory analysis / H. Kaye. – Cambridge : Polity Press, 1984. – 316 p.
4. Hollander, S. The economics of Karl Marx: analysis and application / S. Hollander. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 532 p.
5. Meeks, R. Obituary of Maurice Herbert Dobb / R. Meeks // Proceedings of the British Academy. – 1977. – Vol. 53. – P. 333–344.

6. Adamo, P. Christopher Hill e la rivoluzione inglese: itinerario di uno storico / P. Adamo // *Società e Storia*. – 1990. – Vol. XIII. – P. 129–158.
7. Byers, T. Rodney Hilton (1916–2002): in memoriam / T. Byers // *Journal of Agrarian Change*. – 2006. – Vol. 6, № 1. – P. 1–16.
8. Bounds, Ph. From Folk to Jazz: Eric Hobsbawm, British communism and cultural studies / Ph. Bounds // *Critique: Journal of Socialist Theory*. – 2012. – Vol. 40, № 4. – P. 575–593.
9. Cronin, J. Creating a Marxist historiography: the contribution of Hobsbawm / J. Cronin // *Radical History Review*. – 1979. – Vol. 19, № 1. – P. 87–109.
10. Elliott, G. Hobsbawm: history and politics / G. Elliott. – L. : Pluto Press, 2010. – 216 p.
11. Samuel, R. British Marxist Historians, 1880–1980 / R. Samuel // *New Left Review*. – 1980. – Vol. 120. – March–April. – P. 21–96.
12. Hill, Ch. Past and Present. Origins and Early Years / Ch. Hill, R. Hilton, E. Hobsbawm // *Past and Present*. – 1983. – № 100. – P. 3–14.
13. Le, Goff J. Past and Present. Later History / J. Le Goff // *Past and Present*. – 1983. – № 100. – P. 14–28.
14. McKibbin, R. Why was there no Marxism in Great Britain? / R. McKibbin // *The English Historical Review*. – 1984. – Vol. 99, № 391. – P. 297–331.
15. Hilton, R. A Medieval Society: the West Midlands at the end of the thirteenth century / R. Hilton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1966. – 320 p.
16. Hilton, R. Bond Men Made Free: medieval peasant movements and the English rising of 1381 / R. Hilton. – L. : Routledge, 1973. – 252 p.
17. Hilton, R. English Peasantry in the Later Middle Ages / R. Hilton. – Oxford : Oxford University Press, 1975. – 256 p.
18. Hilton, R. The economic development of some Leicestershire Estates in the 14th & 15th centuries / R. Hilton. – Oxford : Oxford University Press, 1947. – 236 p.
19. Hilton, R. The English rising of 1381 / R. Hilton. – Cambridge : Cambridge University Press, 1950. – 232 p.
20. Davis, J. Myth and history: the ranters and the historians / J. Davis. – Cambridge : Cambridge University Press, 1986. – 371 p.
21. Reviving the English Revolution: reflections and elaborations on the work of Christopher Hill / eds. G. Eley, W. Hunt. – L. : Verso, 1988. – 364 p.
22. Hill, Ch. The English Revolution, 1640 / Ch. Hill. – L. : Lawrence and Wishart, 1940. – 64 p.
23. Hill, Ch. The century of revolution, 1603–1714 / Ch. Hill. – L. : W.W. Norton & Company, 1961. – 296 p.
24. Hill, Ch. Society and Puritanism in pre-revolutionary England / Ch. Hill. – L. : Seeker & Warburg, 1964. – 464 p.
25. Hill, Ch. Puritanism and revolution: studies in interpretation of the English Revolution of the 17th century / Ch. Hill. – L. : Secker & Warburg, 1958. – 380 p.
26. Hill, Ch. Economic problems of the church: from Archbishop whitgift to the long Parliament / Ch. Hill. – L. : Clarendon Press, 1956. – 367 p.
27. Hill, Ch. God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution / Ch. Hill. – L. : Dial Press, 1970. – 324 p.
28. Hill, Ch. Intellectual origins of the English Revolution / Ch. Hill. – L. : Clarendon Press, 1965. – 440 p.
29. Hill, Ch. The world turned upside down: radical ideas during the English Revolution / Ch. Hill. – L. : Penguin Book, 1972. – 432 p.
30. Hill, Ch. A Nation of change and novelty: radical politics, religion and literature in seventeenth-century England / Ch. Hill. – L. : Bookmarks, 1995. – 224 p.
31. Hill, Ch. The English Bible and the seventeenth-century revolution / Ch. Hill. – L. : Penguin Book, 1992. – 480 p.
32. Saville, J. Rural depopulation in England and Wales, 1851–1951 / J. Saville. – L.: Routledge, 1957. – 253 p.
33. Hobsbawm, E. Industry and empire: from 1750 to the present day / E. Hobsbawm. – L. : Pelican Books, 1968. – 384 p.
34. Hobsbawm, E. Nations and Nationalism since 1780: programme, myth, reality / E. Hobsbawm. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 191 p.
35. Hobsbawm, E. Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries / E. Hobsbawm. – Manchester : Manchester University Press, 1959. – 208 p.
36. Hobsbawm, E. The age of revolution: Europe 1789–1848 / E. Hobsbawm. – L. : Abacus, 1962. – 361 p.